

Jacques Claessen

HERSTELRECHT

De kunst van een
geëmancipeerde
misdadaanpak

Boomjuridisch

Herstelrecht is een manier van rechte doen waarbij de focus ligt op het herstellen van de schade die door een misdaad is veroorzaakt. Het gaat daarbij niet alleen om herstel van materiële en immateriële schade, maar ook om herstel van relationele en morele schade. Dit kan het beste worden bereikt via processen die alle belanghebbenden in staat stellen om hierover met elkaar in gesprek te gaan en afspraken te maken. Hierbij kan worden gedacht aan slachtoffer-dader-mediation alsook conferentiemodellen waarbij tevens de gemeenschap is betrokken.

In zijn oratie zet Jacques Claessen uiteen waarom hij het herstelrecht – anders dan het strafrecht – ziet als een geëmancipeerde oftewel volwassen misdaad-aanpak, zowel wat betreft distributieve als wat betreft procedurele rechtvaardigheid. Aan de hand van de Gulden Regel ('Behandel een ander zoals je zelf behandeld wilt worden') en het daarbij horende mens- en wereldbeeld laat hij zien dat de vergelding van kwaad met kwaad die in het strafrecht centraal staat, zoveel mogelijk dient te worden vervangen door de vergelding van kwaad met goed. Hij ziet in dat verband een belangrijke rol weggelegd voor het herstelrecht.

ISBN 978-94-6212-759-3

9 789462 127593 >

Boomjuridisch

Herstelrecht: de kunst van een geëmancipeerde misdaadaanpak

**Herstelrecht:
de kunst van een geëmancipeerde misdaadaanpak**

Rede uitgesproken door
dr. Jacques Claessen
bij de aanvaarding van zijn ambt
als bijzonder hoogleraar Herstelrecht
aan de Universiteit Maastricht
op 4 november 2022

Boom juridisch
Den Haag
2022

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

© 2022 Jacques Claessen | Boom juridisch

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet of de repressie-regeling van Stichting Reprecht dient daarvoor een billijke vergoeding te worden voldaan aan Stichting Reprecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprecht.nl). Voor het verveelvoudigen en openbaar maken van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave als toelichting bij het onderwijs, bijvoorbeeld in een (digitale) leeromgeving of een reader (art. 16 Auteurswet), dient een regeling te worden getroffen met Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-94-6212-759-3

ISBN 978-94-0011-223-0 (e-book)

NUR 741

www.boomjuridisch.nl

‘Want alles wat leeft is Heilig.’

*William Blake*¹

‘Doe eenen ander niet, hetgeen gij niet wenscht
dat aan u geschiede. Doe aan anderen, ten allen tijde,
zoo veel goeds, als gij in gelijke omstandigheden,
van hun zoudt wenschen te ontvangen.’

Artikel 6 Staatsregeling voor het Bataafsche Volk 1798

¹ W. Blake, *Het huwelijk van hemel en hel*, Utrecht: Erven J. Bijleveld, 2001, p. 123.

Geachte Rector Magnificus, beste collega's en studenten, lieve familie en vrienden, gewaardeerde mensen hier in de zaal en via de livestream elders,

Behandel ieder mens altijd goed

Ruim tien jaar geleden stond ik ook op deze plek. Toen in het kader van mijn promotie tot doctor. Nu vanwege mijn inauguratie als bijzonder hoogleraar herstelrecht. Destijds sloot ik mijn promotiepraatje af met de volgende woorden van Lao Tse, een Chinese filosoof uit de zesde eeuw voor Christus: 'Behandel goede mensen goed, behandel slechte mensen goed. Zo komt goedheid tot stand.'² De vraag is of er wel goede en slechte mensen bestaan. In mijn visie niet. Ieder mens is in potentie tot alles in staat, waaronder gedrag dat wij goed noemen alsook gedrag dat wij slecht noemen. Voorts verricht geen enkel mens alleen maar goede dan wel slechte daden, terwijl ieder mens voortdurend verandert. Bovendien geldt dat 'goed' en 'slecht' tot op zekere hoogte relatieve en fluïde concepten zijn. In mijn visie zijn er dus geen slechte mensen, wél door interne en/of externe factoren beschadigde en verwarde mensen die slechte dingen kunnen doen – en soms ook daadwerkelijk doen.³ Niettemin vind ik de woorden van Lao Tse nog steeds zeer treffend. Wat hij immers wil zeggen is dat ook mensen die zich slecht gedragen, goed dienen te worden behandeld. In zijn woorden lees ik de opdracht aan de mens om zijn medemens, wanneer die een slechte oftewel een misse daad heeft begaan, niet te schaden – in mijn visie: niet nog meer te schaden. Sterker nog: Lao Tse's opdracht aan de mens luidt om zijn medemens die een misstap heeft begaan, te helpen. Goeddoen reikt immers verder dan enkel niet-schaden.

2 H.D.T. Rost, *The Golden Rule. A Universal Ethic*, Oxford: George Ronald, 1986, p. 43 en 162.

3 B. Katie & S. Mitchell, *Duizend namen voor vreugde*, Amsterdam: Forum, 2007, p. 73, 94 en 161.

Dezelfde boodschap treffen we aan bij Plato. Deze Griekse filosoof uit de vierde eeuw voor Christus laat in zijn werk over de Staat zijn leermeester Socrates in gesprek gaan met ene Polemarchos over de vraag wat goed gedrag is. Polemarchos huldigt het standpunt dat een mens zich goed gedraagt, wanneer hij zijn medemens geeft wat hij hem verschuldigd is en dat betekent volgens hem dat je aan vrienden positieve dingen verschuldigd bent. Wanneer Socrates hem vervolgens vraagt hoe het dan zit met vijanden, antwoordt hij: ‘Wat je een vijand verschuldigd bent, is wat een vijand verdient: iets negatiefs.’ Maar, zo vervolgt Socrates: wordt een mens niet alleen maar slechter, wanneer hij door zijn medemens slecht wordt behandeld? En gaat een slechter geworden mens zich niet alleen maar nog slechter gedragen? Beide vragen beantwoordt Polemarchos bevestigend. Maar ‘[h]oe kan een goede handeling nu ooit slechte resultaten opleveren?’, zo vraagt Socrates. Polemarchos – inmiddels uit het lood geslagen – beaamt dat goed gedrag nooit ertoe kan leiden dat een mens slechter wordt en zich slechter gaat gedragen. Plato laat Socrates als volgt concluderen:

‘We stellen dus vast dat een mens zich niet goed gedraagt als het een ander ten gevolge van zijn gedrag slecht gaat, ook al is die ander een vijand. (...) Als iemand dus zegt dat goed gedrag inhoudt dat men zijn medemensen behandelt zoals men hun verschuldigd is, en als dat voor hem dan betekent dat een mens zijn vijanden slecht behoort te behandelen, dan geeft hij daarmee blijk van gebrek aan inzicht, want we constateren dat het nooit goed kan zijn iemand slecht te behandelen.’⁴

4 Plato, *De ideale staat. Politeia*, Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2005, p. 22.

De boodschap dat ieder mens altijd goed dient te worden behandeld, treffen we ook aan in de Bijbel, wanneer Jezus tegen zijn leerlingen zegt:

‘U hebt gehoord dat er gezegd is: U moet uw naaste liefhebben en uw vijand haten. Maar Ik zeg u: Heb uw vijanden lief; (...) doe goed aan hen die u haten; (...) zodat u kinderen zult zijn van uw Vader, Die in de hemelen is, want Hij laat Zijn zoon opgaan over goede en slechte mensen en laat het regenen over rechtvaardigen en onrechtvaardigen.’⁵

De Gulden Regel

Welbeschouwd pleiten Lao Tse, Plato en Jezus voor een leven volgens de Gulden Regel. Negatief geformuleerd houdt deze regel in: ‘Doe een ander niet aan wat je zelf niet wilt.’ Positief geformuleerd houdt hij in: ‘Behandel een ander zoals je zelf behandeld wilt worden.’⁶ Concreet komt de Gulden Regel overeen met de morele leidraad van de Duitse filosoof Arthur Schopenhauer: ‘Schaad niemand, integendeel, help iedereen, zoveel als je kunt.’⁷ Wat je doet heeft overigens te maken met waarvoor je het doet.⁸ Lao Tse laat expliciet zien dat wat je doet – namelijk ieder mens altijd goed behandelen – samenhangt met waarvoor je het doet, wanneer hij zegt: ‘Zo komt goedheid tot stand.’ Leven volgens de Gulden Regel leidt tot een samenleving die goed oftewel rechtvaardig en vreedzaam is.

5 Evangelie volgens Matteüs 5:43-45 (Bergrede).

6 Zie over de Gulden Regel onder meer: K. Armstrong, *De heilige natuur. Hoe we de relatie met onze natuurlijke omgeving kunnen herstellen*, Amsterdam/Antwerpen: Het Getij/Querido Facto, 2022, i.h.b. hoofdstuk 8.

7 A. Schopenhauer, *Dat ben jij. Over de grondslag van de moraal*, Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2010, i.h.b. p. 120 en 138.

8 W. Hart, *Anders vasthouden. 9 sleutels voor het werken vanuit de bedoeling*, Amsterdam: Boom, 2020, p. 23-42.

In zijn boek over de Gulden Regel laat de Amerikaanse filosoof Rost zien dat het gaat om een universele morele regel; hij is namelijk terug te vinden in alle bekende religies en levensbeschouwingen. Interessant is dat Rost de Gulden Regel in verband brengt met het eveneens universele beginsel van wederkerigheid en daarbij onderscheid maakt tussen verschillende niveaus. Op het laagste niveau bevindt zich de IJzeren Regel, die staat voor 'oog om oog, tand om tand'. Deze regel verbiedt disproportionele wraakneming, maar legitimeert proportionele wraakneming oftewel vergelding van kwaad met kwaad. Dan komt de IJzeren Regel met een dun laagje goud, waarbij in het kader van de reactie op een misdaad niet alleen acht wordt geslagen op iemands gedrag, maar ook op diens geestgesteldheid, intentie en motieven. Daarna volgen de Zilveren en de Gouden oftewel Gulden Regel, waarbij geldt dat de Zilveren Regel de negatief geformuleerde Gulden Regel is: 'Doe een ander niet aan wat je zelf niet wilt.' De Gouden Regel is positief geformuleerd en houdt, zoals gezegd, in: 'Behandel een ander zoals je zelf behandeld wilt worden.' De hoogste expressie van de Gulden Regel overlapt met de 'regel' die voorbij het beginsel van wederkerigheid reikt, te weten: de 'Regel' van Liefde (*agapè*).⁹ Immers, ook wanneer iemand mij niet goed behandelt, draagt de Gulden Regel mij op om die ander wel goed te behandelen. Vertrekkend bij de vergelding van kwaad met kwaad op basis van de IJzeren Regel zijn we nu beland bij de vergelding van kwaad met goed op basis van de Gulden Regel.

9 Rost 1986, p. 9 en 65-67. Zie over *agapè*: C. van den Broeke, *Heb uw naaste niet lief als uzelf? De rol van naastenliefde in het recht, de rechtstheologie en het kerkrecht*, Kampen: Theologische Universiteit Kampen, 2021, p. 25: 'Door *agapè* probeert iemand een ander tot haar of zijn recht te laten komen, mee te werken aan de verbetering van de positie van de ander, de stem van de ander te vertolken, verlossing voor de ander te brengen die vastzit, de ander in zijn of haar kracht te zetten.'

Het mens- en wereldbeeld achter de Gulden Regel

En dát – de vergelding van kwaad met goed – is nogal een opgave, zeker wanneer iemand een ernstige misdaad heeft begaan. Rost stelt dan ook dat het naleven van de Gulden Regel ‘een onverslaanbare attitude van goede wil’ vereist die voortvloeit uit de overtuiging dat ‘geen mens een eiland is’ en dat ‘alle mensen behoren tot één familie’.¹⁰ Deze overtuiging betreft in feite het mens- en wereldbeeld achter de Gulden Regel. Dat mens- en wereldbeeld hangt nauw samen met wat de onlangs overleden boeddhistische zenleraar Thich Nhat Hanh *interbeing* oftewel inter-zijn noemt.¹¹ Dit concept, dat Thich Nhat Hanh uitlegt aan de hand van de Hartsoetra – een belangrijk boeddhistisch geschrift – houdt in dat alles, dus ook ieder mens, leeg is van een afzonderlijk, afgescheiden zelf. Tegelijkertijd is alles, dus ook ieder mens, vol van alles in het universum. In Thich Nhat Hanhs eigen woorden: ‘We staan niet op onszelf. We zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. (...) Alles bevat al het andere; dat is het beginsel van elkaar doordringen. (...) [D]e golf (...) beseft dat hij alleen maar water is, dat er alleen maar water is.’¹² Het concept van *interbeing* oftewel inter-zijn kan in verband worden gebracht met het zogeheten Net van Indra – een beeld dat centraal staat in een ander boeddhistisch geschrift, namelijk de Bloemenkranssoetra.¹³ In het verblijf van de God Indra hangt een wonderbaarlijk net dat zich naar alle zijden in het oneindige uitstrekt. Op ieder knooppunt van het

¹⁰ Rost 1986, p. 67, 79 en 165.

¹¹ Thich Nhat Hanh, *Vorm is leegte, leegte is vorm. Commentaar op de Prajnaparamita hartsoetra*, Rotterdam: Asoka, 2005, p. 15 en 19. Zie in dit verband ook: K. Nishida, *An Inquiry into the Good*, New Haven/London: Yale University Press, 1990, i.h.b. p. 19: ‘It is not that there is experience because there is an individual, but that there is an individual because there is experience. The individual’s experience is simply a small, distinctive sphere of limited experience within true experience.’

¹² Thich Nhat Hanh 2005, p. 45, 47 en 53.

¹³ Zie: www.zenamsterdam.nl/nl/maarten-bode-over-de-avatamsakasoetra.

net hangt een uniek schitterend juweel. Omdat het net onmetelijk is, is het aantal juwelen ontelbaar. Kijkend naar een willekeurig juweel kun je zien dat in het glanzende oppervlak ervan alle andere juwelen weerspiegeld zijn – tot in het oneindige. De juwelen staan voor mensen, dieren, planten, dingen – voor al wat is. Het Net van Indra laat zien dat alles met elkaar samenhangt én van elkaar doordrongen is. Met dit beeld wordt het bestaan neergezet als ‘een uitgestrekt web van onderlinge afhankelijkheden waarin, als één draad wordt geraakt, het hele web wordt geraakt’.¹⁴ De focus ligt niet op ‘afzonderlijke, afgescheiden entiteiten’, maar op ‘de relaties tussen deze entiteiten’:¹⁵ ‘*To be is to be related.*’¹⁶ En dat betekent dat anderen kwaad doen, jezelf kwaad doen is en dat anderen schaden, jezelf schaden is,¹⁷ want ik ben jou en jij bent mij.¹⁸ Wanneer de illusie van afgescheidenheid plaatsmaakt voor het inzicht van verbondenheid, is niet langer de vergelding van kwaad met kwaad op basis van de IJzeren Regel natuurlijk en logisch, maar de vergelding van kwaad met goed op basis van de Gulden Regel.¹⁹

14 F.H. Cook, *Hua-yen Buddhism. The Jewel Net of Indra*, University Park/London: The Pennsylvania State University Press, 1977, p. 1. Zie ook: T. Lathouwers, *Zij is altijd soms. Vrouwelijke gestalten van compassie*, Rotterdam: Asoka, 2019, p. 173 en 201.

15 Cook 1977, p. 8.

16 W. Wielemans, *Voorbij het individu. Mensbeelden in wetenschappen*, Leuven/Apeldoorn: Garant, 1993, p. 1. Zie ook: C. Lu, *De Boeddha in de bajes*, Amsterdam: Spectrum, 2019, i.h.b. p. 41, 50-51, 65, 86-87, 101 en 123. De visie dat mensen ‘knooppunten van relaties’ zijn, staat ook centraal in de zogeheten procesfilosofie, waarvan de Brits-Amerikaanse denker Alfred North Whitehead als de grondlegger geldt. Zie in dit verband: C. Robert Mesle, *Process-Relational Philosophy. An Introduction to Alfred North Whitehead*, West Conshohocken: Templeton Press, 2008.

17 Armstrong 2022, p. 186.

18 Lu 2019, p. 41.

19 Zie wat betreft ‘de illusie van afgescheidenheid’ en ‘het inzicht van verbondenheid’ ook: Schopenhauer 2010, p. 171-186.

Spiritueel wakker én volwassen worden

Zoals gezegd stelt Rost dat het naleven van de Gulden Regel voortvloeit uit de overtuiging dat ‘geen mens een eiland is’ en dat ‘alle mensen behoren tot één familie’. De Amerikaanse filosoof David Loy gaat een stap verder door te stellen dat voor het naleven van de Gulden Regel eigenlijk nodig is dat een mens ervaart dat hij en de ander één zijn; ervaren is iets anders dan geloven.²⁰ Volgens Loy kan meditatie helpen bij het ervaren van de zogeheten non-dualiteit van mij en de ander.²¹ Binnen deze context is het van belang stil te staan bij het onderscheid tussen spiritueel wakker worden en spiritueel volwassen worden, zoals de Amerikaanse filosoof Ken Wilber dat maakt. Spiritueel wakker worden heeft te maken met *wat* iemand ziet. Het gaat hierbij om het – met behulp van meditatie – ervaren van de non-dualiteit van mij en de ander. Voor een volwaardig spiritueel leven is echter óók spiritueel volwassen worden nodig. Spiritueel volwassen worden heeft te maken met *hoe* iemand iets ziet, welke interpretatie en betekenis hij geeft aan wat hij ziet. Dat laatste is afhankelijk van zijn wereldbeeld – en wereldbeelden evolueren. Vooralsnog ziet die evolutie er als volgt uit: van magisch naar mythisch, van mythisch naar modern-rationeel, van modern-rationeel naar postmodern-pluralistisch en van postmodern-pluralistisch naar integraal. Terwijl het magische wereldbeeld egocentrisch is en het mythische etnocentrisch, zijn het rationele en het pluralistische wereldbeeld wereldcentrisch van aard. En terwijl het rationele wereldbeeld focust op het classificeren en kritisch analyseren van verschillende perspectieven,²² wordt het pluralistische wereldbeeld gekenmerkt door

20 D. Loy, ‘Indra’s Postmodern Net’, *Philosophy East & West* 1993, 3, p. 481-510, p. 484.

21 Loy 1993, p. 503. Zie ook: Cook 1977, p. 120-121; P. van der Sterren, *Over het brein, non-dualiteit en vrije wil*, Amsterdam: Samsara, 2013.

22 Zie ook: A. Lacroix, *Hoe word je geen slaaf van het systeem?*, Utrecht: Ten Have, 2021, p. 14.

het gelijkelijk naast elkaar bestaan van een veelheid aan perspectieven.²³ Het punt tot waar de evolutie ons tot nu toe heeft gebracht, is het integrale wereldbeeld, met dien verstande dat dit thans nog niet heersend is. Over dit wereldbeeld zegt Wilber: 'Het integrale wereldbeeld ziet zichzelf als onlosmakelijk verbonden met het hele universum. Dit is een Kosmos waarin alles naadloos met elkaar verbonden is (...). [H]et integrale wereldbeeld [is] werkelijk holistisch.'²⁴ In dit wereldbeeld gaat het om het integreren van verschillende perspectieven, waarbij niet de rede maar de intuïtie centraal staat.²⁵ Bovendien wordt de mens eerst op dit 'niveau' een mens die het wereldcentrische perspectief leeft en niet slechts met de mond belijdt, aldus Wilber.²⁶ Kortom: spiritueel wakker én volwassen worden is nodig om te komen tot het inzicht van universele verbondenheid alsook de universele praktisering van de Gulden Regel.

Herstelrecht als een spiritueel volwassen oftewel geëmancipeerde misdaadaanpak

Wetenschappers die het gedachtegoed van Wilber hebben toegepast op strafrecht en criminologie, stellen dat eerst vanuit het integrale wereldbeeld een ruimte ontstaat waarin 'de bescherming van de samenleving kan worden verzoend met het verminderen van het lijden van degenen die een vorm van externe controle of interventie nodig hebben' – lees: mensen die misdaad plegen.²⁷ Daarbij wijzen zij expliciet op herstelrecht oftewel *restorative justice* om tot deze

23 K. Wilber, *Integrale wijsheid en de toekomst van de spiritualiteit*, Amsterdam: Samsara, 2018, p. 89; K. Wilber, *Integrale meditatie. Mindfulness als pad naar Opgroeien, Ontwaken en Openstaan*, Amsterdam: Samsara, 2019.

24 Wilber 2018, p. 92.

25 Zie ook: Lacroix 2021, p. 33.

26 Aangehaald in: J.J. Gibbs, D. Giever & K.A. Pober, 'Criminology and the Eye of the Spirit', *Journal of Contemporary Criminal Justice* 2000, February, p. 99-127, p. 116.

27 Gibbs, Giever & Pober 2000, p. 121.

verzoening te komen.²⁸ Welbeschouwd zeggen zij hiermee dat met de komst van het herstelrecht in strafrecht en criminologie de aanpak van misdaad spiritueel volwassen aan het worden is. Evengoed kan worden gesproken van het ontstaan van een geëmancipeerde misdaadaanpak, nu ‘emancipatie’ oorspronkelijk staat voor het proces van volwassen worden. Wat deze wetenschappers impliciet ook zeggen is dat het inzicht van verbondenheid, de Gulden Regel en het herstelrecht iets met elkaar van doen hebben. In mijn oratie zal ik op verscheidene momenten aandacht besteden aan dit verband.

Herstelrecht: een definitie

Maar nu eerst: wat is herstelrecht oftewel *restorative justice*? Herstelrecht kan worden omschreven als ‘een theorie van rechtvaardigheid die de nadruk legt op het herstellen van de schade veroorzaakt door misdaad, hetgeen het beste kan worden bereikt door middel van samenwerkingsprocessen die alle bereidwillige belanghebbenden in staat stellen elkaar te ontmoeten, hoewel andere benaderingen beschikbaar zijn, wanneer dat onmogelijk is.’²⁹ Uit deze definitie volgt dat het herstelrecht – evenals het strafrecht – een theorie van rechtvaardigheid is, die antwoord geeft op de vraag wat dient te gebeuren, wanneer een misdaad is gepleegd. Volgens deze theorie over recht doen dient het doel van de reactie op misdaad herstel van de veroorzaakte schade te zijn. Daarbij dient te worden gedacht aan materiële en immateriële schade alsook aan relationele en morele schade. De weg waarlangs schadeherstel dient plaats te vinden,

28 Gibbs, Giever & Pober 2000, p. 121.

29 Zie: www.restorativejustice.org. Zie voor andere definities onder meer: J. Claessen & K. Roelofs, ‘Herstelrecht(voorzieningen) en mediation in strafzaken’, in: J. Boksem, P. Mevis, D. Paridaens, C. Waling & H. Wolswijk (red.), *Handboek strafzaken*, Deventer: Wolters Kluwer 2020, hoofdstuk 49 (online).

bestaat idealiter uit coöperatieve processen, waarin zo veel mogelijk partijen op vrijwillige basis actief worden betrokken. Daarbij kan worden gedacht aan de dader, het slachtoffer, familie en vrienden van beiden, andere leden van de gemeenschap alsook de overheid. Belangrijk aan deze definitie is dat zij – wanneer coöperatieve processen onmogelijk blijken – andere benaderingen toelaat, zolang schadeherstel daarvan het doel is.

Herstelrecht en de Gulden Regel

Het herstelrecht en de Gulden Regel stemmen er – negatief geformuleerd – in overeen dat er geen ruimte is voor straf in de zin van intentionele leedtoevoeging ter vergelding oftewel ter proportionele wraakneming. Immers, door te vergelden oftewel proportioneel wraak te nemen wordt opzettelijk schade toegebracht aan de dader. De dader wordt doelbewust slecht behandeld. Hem wordt moedwillig leed toegebracht. Het herstelrecht en de Gulden Regel houden, wat de distributieve rechtvaardigheid betreft, in ieder geval de afwijzing van het schaden van een ander in – óók wanneer die ander een misdaad heeft begaan. Positief geformuleerd staat het herstelrecht voor een misdaadaanpak die gericht is op het herstellen van geleden schade alsook – in ieder geval in mijn visie – op het voorkomen van nieuwe schade, namelijk via het duurzaam herstellen van geleden schade én het wegnemen van de oorzaken die hebben geleid tot deze schade. Kortom: niet vergelding van schade met schade, maar herstel en preventie van schade staan centraal in het herstelrecht. Stemmen het herstelrecht en de Gulden Regel ook positief geformuleerd met elkaar overeen? Concreet: doet een misdaadaanpak die gericht is op herstel en preventie van schade, tevens recht aan de opdracht een ander goed te behandelen? Nu herstel en preventie van schade in het herstelrecht op humane wijze plaatsvinden, is dat mijns inziens alleszins het geval.

Herstel als omgekeerde vergelding

Nu is het in de regel wel zo dat herstel – evenals straf – gepaard gaat met leed voor de dader. Echter, terwijl straf intentionele leedtoevoeging is, is het leed waarmee herstel gepaard gaat, geen doel, maar een vrijwel onvermijdelijk neveneffect – herstel kost nu eenmaal moeite, tijd, geld *et cetera*. Evenals de Belgische criminoloog Lode Walgrave beschouw ik herstel als omgekeerde vergelding:³⁰ de dader verdient wegens zijn misdaad geen schade, maar hij draagt de verantwoordelijkheid om de schade die hij met zijn misdaad heeft veroorzaakt bij het slachtoffer en/of de gemeenschap, te herstellen.³¹ Soms is herstel letterlijk mogelijk. Vaker zal herstel deels of geheel symbolisch van aard zijn. Denk daarbij aan het erkennen van daderschap, het maken van excuses en het betalen van schadevergoeding.

Het belang van zelfherstel

Het gaat in het herstelrecht niet uitsluitend om het herstel tussen de dader en het slachtoffer en/of de gemeenschap. Minstens even belangrijk zijn het herstel van de dader zelf (zelfherstel) én het herstel tussen de dader en diens sociale netwerk – zijn gezin, familie en vrienden. Zonder eerst aan deze vormen van herstel te werken is het realiseren van herstel tussen de dader en het slachtoffer en/of de

30 L. Walgrave, *Being consequential about restorative justice*, Den Haag: Eleven, 2021; J. Claessen, 'Pleidooi voor en uitwerking van een maximalistisch herstelrecht', *Tijdschrift voor Herstelrecht* 2020, 4, p. 18-30; J. Claessen, 'Pleidooi voor de terugdringing van de korte gevangenisstraf', *Tijdschrift voor Strafrecht* 2021, 3, p. 131-137; J. Claessen, 'Pleidooi voor de (door)ontwikkeling van de taakstraf en thuisdetentie ter vervanging van de korte gevangenisstraf', *Tijdschrift voor Strafrecht* 2022, 1, p. 6-12.

31 Zie ook: H. Bianchi, *Ethiek van het straffen*, Nijkerk: G.F. Callenbach, 1964, p. 64-77; H. Bianchi, *Gerechtigheid als vrijplaats. De terugkeer van het slachtoffer in ons recht*, Baarn: Ten Have, 1985, p. 31-34. Bianchi wijst erop dat vergelding oorspronkelijk de betekenis heeft van 'een oog om de schadevergoeding van een oog en een tand om de schadevergoeding van een tand'. Kortom: herstel sluit welbeschouwd aan bij de oorspronkelijke betekenis van vergelding.

gemeenschap soms niet eens mogelijk. Een belangrijk onderdeel van het goed behandelen van de dader is – boven op het niet verder schaden van hem – het mogelijk maken en stimuleren van diens resocialisatie en rehabilitatie. Met andere woorden: de reeds bestaande schade bij de dader die – mede – heeft geleid tot zijn misdaad alsook de nieuwe schade die door het plegen van zijn misdaad bij hemzelf is ontstaan, dienen te worden hersteld, terwijl de oorzaken van deze schade zo veel mogelijk dienen te worden weggenomen. Dit zelfherstel van de dader kan vervolgens een positieve bijdrage leveren aan de realisering van diens herstel jegens het slachtoffer en/of de gemeenschap – omdat daar dan bij de dader echt ruimte voor ontstaat. Bovendien kan dit zelfherstel van de dader ertoe leiden dat nieuwe slachtoffers worden voorkomen.

Maximalistisch herstelrecht: het hersteldoel centraal

Hoewel herstelrechtsdenkers de voorkeur geven aan coöperatieve processen, waarin zo veel mogelijk partijen op vrijwillige basis actief worden betrokken, bepleiten maximalistische herstelrechtsdenkers, tot wie onder anderen Walgrave en ikzelf behoren, ook andere benaderingen die gericht zijn op schadeherstel, wanneer coöperatieve processen onmogelijk blijken. Daarbij kan in het strafrecht worden gedacht aan het prioriteren van sancties met een sterke herstelcomponent boven sancties met een grote vergeldingscomponent. Concreet: in het kader van de sanctionering geeft de officier van justitie of de rechter dan zo veel mogelijk voorrang aan de taakstraf boven de gevangenisstraf. Voor vrijheidsbeneming is vanuit een maximalistisch-herstelrechtelijke benadering uitsluitend ruimte, wanneer een dader een ernstig gevaar vormt voor de samenleving én dat gevaar niet op andere wijze valt in te dammen – ook niet via vergaande vrijheidsbeperking, zoals thuisdetentie. Wanneer vrijheidsbeneming onvermijdelijk blijkt, dient in het kader van de opsluiting zo veel mogelijk werk te worden gemaakt van herstel. Idealiter wordt bij

zowel reguliere detentie als thuisdetentie een ‘vrijplaats’ gecreëerd waarin en vanwaaruit wordt gewerkt aan herstel: herstel van de dader zelf, herstel tussen de dader en diens sociale netwerk, herstel tussen de dader en het slachtoffer en herstel tussen de dader en de gemeenschap. Omdat in een maximalistisch-herstelrechtelijke benadering geen ruimte is voor vergelding, krijgt opsluiting het karakter van een maatregel in plaats van een straf.³² Maar liefst meer dan tachtig procent van alle gedetineerden zit in Nederland korter dan zes maanden vast. Het meerjarige veranderprogramma *Changing Justice Gears*, waarvan ik sinds 2020 inhoudelijk coördinator ben, ziet op de terugdringing van deze kortdurende detentie. Dat doel trachten we onder meer te realiseren door een aantal maximalistisch-herstelrechtelijke ideeën in praktijk te brengen, waaronder het prioriteren van herstel en resocialisatie boven vergelding en afschrikking als sanctiedoelen alsook – in het verlengde hiervan – het prioriteren van de taakstraf en thuisdetentie – idealiter in herstelgerichte vorm – boven reguliere detentie.³³

Distributieve én procedurele rechtvaardigheid

Het maximalistische herstelrecht focust op de distributieve rechtvaardigheid, op het beoogde doel van herstelrecht, namelijk herstel en preventie van schade. Het ‘volmaakte’ herstelrecht – en volgens minimalistische herstelrechtsdenkers het enige echte herstelrecht – ziet tevens op de procedurele rechtvaardigheid, op de weg waarlangs het beoogde doel wordt bereikt. Zoals gezegd vindt schadeherstel idealiter plaats via coöperatieve processen, waarin zo veel mogelijk partijen op vrijwillige basis actief worden betrokken. Herstelrechts-

32 H. Jongeneel & J. Claessen, ‘Naar een gevangenisstraf met behandeling’, *Nederlands Juristenblad* 2018, p. 1364-1367.

33 J.A.A.C. Claessen & S. Meijer, ‘Het project *Changing Justice Gears* en de terugdringing van de korte gevangenisstraf’, *Sancties* 2022, 5, p. 288-299.

denkers willen het conflict – ook als dat aan misdaad ten grondslag ligt óf uit misdaad ontstaat – zo veel mogelijk teruggeven aan de oorspronkelijke partijen. Het conflict is namelijk hun ‘eigendom’ – om met de woorden van de Noorse criminoloog Nils Christie te spreken.³⁴ Het is vreemd dat een conflict, zodra dat met misdaad van doen heeft, door de overheid wordt afgepakt – in het bijzonder van het slachtoffer en de gemeenschap, die in het strafrecht wel door het Openbaar Ministerie worden vertegenwoordigd, maar die zelf geen volwaardige procespartij zijn, zoals de verdachte. Steevast lezen we in de strafrechtelijke literatuur dat deze ‘onteigening’ geschiedt ter voorkoming van eigenrichting.³⁵ De gedachte is dat, wanneer de misdaadaanpak aan de burger zelf zou worden overgelaten, dit onvermijdelijk zou leiden tot disproportionele wraakneming – iets wat zelfs in strijd is met de IJzeren Regel, ‘oog om oog, tand om tand’.

Daarbij wordt vaak verwezen naar de wijze waarop op misdaad werd gereageerd vóór de moderniteit, toen er nog geen strafrecht bestond, zoals we dat thans kennen. Historisch onderzoek laat evenwel zien dat heel wat misdaden toentertijd relatief vreedzaam door de conflictpartijen zelf werden afgehandeld – onder begeleiding van wereldlijke en/of religieuze autoriteiten: de conflictpartijen bespraken met elkaar wat was gebeurd en onderhandelden over schadevergoeding. Antropologisch onderzoek laat zien dat deze misdaadaanpak nog steeds bestaat in culturen waaraan de moderniteit grotendeels is voorbijgegaan. Zo ook in de binnenlanden van Suriname, zoals ik zelf heb mogen ervaren in het kader van een onderzoek naar de traditionele conflictbeslechting bij de

34 N. Christie, ‘Conflicts as Property’, *British Journal of Criminology* 1977, 1, p. 1-15.

35 C. Kelk & F. de Jong, *Studieboek materieel strafrecht*, Deventer: Wolters Kluwer, 2019, p. 1; N. Jörg, C. Kelk & A. Klip, *Strafrecht met mate*, Deventer: Wolters Kluwer, 2019, p. 1.

inheemsen en de marrons.³⁶ Veel herstelrechtsdenkers zijn geïnspireerd door de misdaadaanpak zoals die bestaat bij de Aboriginals in Australië, de Maori in Nieuw-Zeeland en de inheemsen in Amerika. Maar laat duidelijk zijn: lang niet alle aspecten hiervan zijn bruikbaar in het kader van een hedendaagse misdaadaanpak. Denk wat de inheemsen en marrons in Suriname betreft bijvoorbeeld aan een pak slaag als pressiemiddel bij ontkennende verdachten of aan lijfstraffen voor daders van ernstige misdaden. De kunst is om het beste van de premoderne misdaadaanpak te verzoenen met het beste van de moderne misdaadaanpak – iets waarvoor vanuit het integrale wereldbeeld ruimte ontstaat.³⁷

Ook al ben ik een maximalistische herstelrechtsdenker, met mijn puristische collega's onderken ik dat onze moderne misdaadaanpak niet alleen distributief, maar ook procedureel gezien tekortschiet. Het moderne strafproces is een verticaal proces tussen de overheid en – vooral de advocaat van – de verdachte, waarin de focus ligt op het vinden van de 'materiële waarheid' en het – bij een bewezenverklaring – *top-down* bepalen van het 'prijskaartje' dat daar voor de dader aan hangt. Het betreft in mijn ogen een koude, zakelijke manier van recht doen – een manier die het onderliggende conflict tussen mensen in stand laat. Dat laatste is niet zo vreemd, omdat in het strafrecht een misdaad primair wordt beschouwd als een schending van de rechtsorde, die door middel van straf dient te worden rechtgezet. In het herstelrecht wordt een misdaad

36 J. Claessen & R. Djokarto, 'Conflictbeslechting na misdaad bij de Marrons in Suriname. Mogelijke bruggen tussen de traditionele en moderne misdaadaanpak', *Tijdschrift voor Herstelrecht* 2020, 2, p. 60-79. Zie ook: E.A. Hoebel, *The Law of Primitive Man. A Study in Comparative Legal Dynamics*, Cambridge/London: Harvard University Press, 1954.

37 Op dat 'niveau' ontstaat tevens ruimte om het beste van de premoderne misdaadaanpak niet alleen binnen de eigen gemeenschap toe te passen, maar universeel.

daarentegen eerst en vooral gezien als een intermenselijk conflict, als een schending van mensen en hun relaties. Anders dan in het strafrecht gaat het in het herstelrecht niet om abstracte pacificatie van de rechtsorde, maar om concrete conflictoplossing tussen mensen. Hoewel verzoening tussen conflictpartijen niet altijd mogelijk is, is het herstelrecht in ieder geval gericht op een zekere neutralisatie van het onderliggende conflict. En daar is meer horizontalisering en democratisering voor nodig dan waarvan in het verticale, paternalistische strafproces sprake is.

Mediation als belangrijke herstelrechtvoorziening

Een belangrijke herstelrechtvoorziening is mediation.³⁸ Afgelopen zomer volgde ik de basisopleiding tot mediator op Curaçao. Ik heb daar – in een notendop – het volgende geleerd. Mediation is een proces dat anders dan een juridisch proces gericht is op het creëren van een win-winsituatie. Die win-winsituatie wordt onder meer mogelijk, doordat de mediator – actief luisterend naar de verhalen van partijen – aandacht besteedt aan de destructieve communicatie tussen en de negatieve emoties bij partijen. Daarbij is het van belang te beseffen dat achter elk verwijt en elke negatieve emotie een onvervulde behoefte schuilgaat. In eerste instantie ('de eerste helft') is mediation vooral een sociaalpsychologisch proces dat in het teken staat van actief luisteren, het verbeteren van communicatie, het kanaliseren van emoties én het blootleggen van onvervulde behoeften. Wanneer partijen elkaar weten te raken met hun eigen Griekse tragedie³⁹ en daarmee met hun kwetsbaarheid als mens, ontstaat er gewoonlijk een opening. Tijdens een mediation in strafzaken kan de dader – door te luisteren naar het verhaal van het slachtoffer – gaan

38 A. Breninkmeijer e.a., *Handboek mediation*, Den Haag: Sdu, 2017.

39 Met dank aan Frederique van Zomeren (trainer bij het Centrum voor Conflictantering) voor het gebruik van deze term in de mediationcontext.

inzien welke schade hij met zijn misdaad heeft aangericht.⁴⁰ Het zien van het lijden van het slachtoffer kan de dader helpen bij het openbreken van zijn pantser, dat hem verhindert om zijn eigen pijn alsook die van anderen te voelen.⁴¹ Dat kan overigens ook andersom gebeuren. Voorts kan het slachtoffer tijdens een mediation in strafzaken – door te luisteren naar het verhaal van de dader – gaan inzien dat de dader geen monster of duivel is, maar evenals hijzelf een kwetsbaar en beschadigd mens. Wanneer de lucht tussen partijen eenmaal is geklaard (concreet: wanneer de relationele en morele schade is hersteld), worden eerder door partijen ingenomen standpunten vaak losgelaten. Een standpunt is een mogelijk ‘antwoord’ op een onvervulde behoefte. Bijvoorbeeld het standpunt van het slachtoffer dat de dader een fikse straf verdient en/of een hoge schadevergoeding moet betalen. Tijdens een mediation kan het ‘zomaar’ gebeuren dat het door woede gevoede destructieve standpunt ‘Hier moet de dader voor lijden!’ plaatsmaakt voor het meer open en constructieve standpunt ‘Hier moet iets aan gedaan worden!’⁴² Er blijken ‘opeens’ meer ‘antwoorden’ mogelijk in reactie op onvervulde behoeften. Vrijwel altijd gaat het primair om de behoefte van partijen om als mens erkend en gezien te worden. Zo ook bij mediation in strafzaken. Door het plegen van zijn misdaad heeft de dader deze behoefte van het slachtoffer met voeten getreden. Tijdens een mediation kan de

40 Zie in dit verband: J. Jonas-van Dijk, S. Zebel, J. Claessen & H. Nelen, ‘The Psychological Impact of Participation in Victim-Offender Mediation on Offenders: Evidence for Increased Compunction and Victim Empathy’, *Frontiers in Psychology* 2022, 12, p. 1-13; J. Jonas-van Dijk, S. Zebel, J. Claessen & H. Nelen, ‘Victim-Offender Mediation and Reduced Reoffending: Gauging the Self-Selection Bias’, *Crime & Delinquency* 2020, 6-7, p. 949-972.

41 Lu 2019, p. 117-118.

42 J. Claessen, ‘Martha Nussbaums *Anger and Forgiveness*. Over vergelding en over woede en liefde’, *Tijdschrift voor Herstelrecht* 2018, 3, p. 14-32; J. Claessen, ‘Johan en het vuur – reflectie: ira (woede)’, in: M. Sanders (red.), *Voor God kom ik mijn cel uit. Verhalen uit een jeugdgevangenis*, Heeswijk-Dinther: Berne Media, 2022, p. 103-108.

dader dit rechtzetten door verantwoordelijkheid te nemen voor wat hij heeft gedaan. Hij kan bekennen, berouw tonen en excuses maken. Echter, ook de dader heeft doorgaans behoefte om te worden erkend en gezien als een mens die meer is dan zijn misdaad. Ook dáárvoor is tijdens een mediation ruimte. Zo kan het slachtoffer de bekentenis, het berouw en de excuses van de dader welwillend accepteren. Ook kan hij begrip tonen voor de daders kant van het verhaal. Tijdens het vervolg van de mediation ('de tweede helft') kunnen partijen op een vrije, creatieve wijze onderhandelen en afspraken maken over 'hoe nu verder?' en 'wat is daarvoor nodig?'

Herstelrechtvoorzieningen in het algemeen

Vanzelfsprekend bestaan er parallellen tussen mediation en herstelrechtvoorzieningen in het algemeen. Zo spelen narratieven, emoties en behoeften ook in het kader van andere herstelrechtvoorzieningen een belangrijke rol. Bijvoorbeeld in een herstelconferentie, waaraan naast de dader en het slachtoffer ook familie en vrienden van beiden en de gemeenschap deelnemen.⁴³ Juist door die focus op narratieven, emoties en behoeften is het herstelrecht in mijn ogen een warme, menselijke manier van recht doen. De mens en zijn leefwereld staan centraal – niet de systeemwereld van het recht, al ontkomt ook het herstelrecht niet aan een zekere mate van juridisering.⁴⁴ Tijdens een mediation of herstelconferentie kunnen over en weer empathie, begrip en compassie ontstaan alsook positieve veranderingen in

43 Zie afl. 3 van het *Tijdschrift voor Herstelrecht* 2022, die geheel gewijd is aan (de meerwaarde van) *conferencing*.

44 Zie: J. Claessen, J. Blad, G.J. Slump e.a., *Voorstel van Wet strekkende tot de invoering van herstelrechtvoorzieningen in het Wetboek van Strafvordering, inclusief Memorie van Toelichting*, Oisterwijk: Wolf Legal Publishers, 2018; Claessen & Roelofs 2020; J. Claessen & G.J. Slump, 'De invoering van de voorwaardelijke eindezaakverklaring als mogelijke einduitspraak in het kader van mediation in strafzaken', *Tijdschrift voor Herstelrecht* 2022, 1, p. 94-99.

bewustzijn, perceptie en attitude.⁴⁵ Idealiter vindt er een ontmoeting plaats van mens tot mens. Die ontmoeting vereist allereerst openheid en nieuwsgierigheid naar de ander – en welbeschouwd ook naar jezelf, want in het contact met de ander leer je ook jezelf beter kennen. Sterker nog: door de ontmoeting met de ander verander je.⁴⁶ De Franse filosoof Charles Pépin stelt dat een ontmoeting ‘een schok’ kan veroorzaken die ‘scheurtjes [maakt] in ons schild’, waardoor er ‘een wind van vrijheid [gaat waaien] door een verstarde identiteit’.⁴⁷ Oog in oog met de ander komen we los van ons egocentrisme en ervaren we onze verantwoordelijkheid jegens de ander.⁴⁸ Je zou kunnen zeggen: de illusie van afgescheidenheid maakt plaats voor het inzicht van verbondenheid inclusief de bijbehorende betrokkenheid op de ander. Daders en slachtoffers worden mensen, kwetsbare medemensen. Pépin schrijft:

‘Als je je kwetsbaar durft op te stellen kun je in één keer bevrijden van alle rollen en houdingen die de ontmoeting in de weg staan. (...) Je kwetsbaar opstellen geeft de ander toestemming dat ook te doen. (...) [D]oor mijn masker voor [de ander] te laten vallen, doe ik een beroep op zijn verantwoordelijkheidsgevoel. Ik vraag hem om voor me te zorgen.’⁴⁹

45 D. Johns, ‘The Role of Community in Restorative Justice Conferencing’, *Occasional Series in Criminal Justice and International Studies* 2008, p. 58-70, p. 61-62.

46 Ch. Pépin, *De ontmoeting. Een filosofie*, Gorredijk: Noordboek Filosofie, 2022, p. 74.

47 Pépin 2022, p. 24.

48 Pépin 2022, p. 83. Pépin is sterk beïnvloed door het gedachtegoed van de Israëliisch-joodse filosoof Martin Buber en dat van de Frans-joodse filosoof Emmanuel Levinas. Zie in dit verband: F. Hartensveld, *De mystiek van de ontmoeting. De betekenis van het dialogisch principe in het denken van Martin Buber*, Baarn: Gooi & Sticht, 1993; J. Keij, *De filosofie van Emmanuel Levinas. In haar samenhang verklaard voor iedereen*, Kampen: Uitgeverij Klement, 2009.

49 Pépin 2022, p. 143, 150 en 153.

Zodra de ontmoeting plaatsvindt, zo vervolgt Pépin, ‘gaat het er niet meer om wat ik al dan niet ga verwezenlijken, maar om wat wij samen gaan verwezenlijken’.⁵⁰ In de context van het herstelrecht houdt dit in dat de ontmoeting een intersubjectieve conflict-oplossing mogelijk maakt, die door partijen als rechtvaardiger zal worden ervaren dan het van bovenaf gedicteerde ‘objectieve’ oordeel van een derde. Bovendien zal deze intersubjectieve conflictoplossing constructiever van aard zijn dan wanneer mensen blijven vastzitten in hun vriend-vijanden denken, zoals in een juridisch proces vaak het geval is.⁵¹

De horizontalisering en democratisering, waarvan in het kader van herstelrechtvoorzieningen zoals mediation en de herstelconferentie sprake is, dienen vanzelfsprekend onder bepaalde voorwaarden te geschieden. Denk daarbij aan de vrijwilligheid (beter: *informed consent*) van partijen, de aanvaarding van verantwoordelijkheid door de dader, het commitment van partijen om er samen uit te komen, de vertrouwelijkheid en daardoor open sfeer tussen partijen alsook de begeleiding van het herstelproces door een gekwalificeerde mediator of facilitator. Deze voorwaarden alsook de mediation of herstelconferentie zelf kunnen er tot op zekere hoogte voor zorgen dat de Gulden Regel qua distributieve rechtvaardigheid wordt geëerbiedigd. Bovendien geven zij in mijn visie invulling aan de Gulden Regel qua procedurele rechtvaardigheid, nu de voorwaarden alsook de mediation of herstelconferentie zelf

50 Pépin 2022, p. 46. Zie in dit verband over het concept ‘participerend bewustzijn’: D. Bohm, *Over dialoog. Helder denken en communiceren*, Utrecht: Ten Have, 2020, i.h.b. p. 137-151.

51 Het intersubjectieve karakter van herstelrechtvoorzieningen – ook wat morele communicatie betreft – sluit nauw aan bij het door Bianchi beschreven assensusmodel. Zie: Bianchi 1985, p. 88-92; H. Bianchi, *Basismodellen in de kriminologie*, Deventer: Van Loghum Slaterus, 1980, hoofdstuk 11.

symbool staan voor autonomie en zelfbeschikking van partijen, begeleiding en ondersteuning van partijen waar dat nodig is alsook voor vertrouwen in partijen om conflicten zelf te kunnen oplossen. Kort gezegd: mensen worden goed behandeld, omdat zij niet als passieve objecten, maar als actieve subjecten worden bejegend.⁵²

Ruimte voor straf ter preventie?

Een misdaadrecht – om een term van de Nederlandse criminoloog Herman Bianchi te gebruiken⁵³ – is volwassen aan het worden, wanneer het opzettelijk schaden van de dader daarbinnen als laatste redmiddel geldt⁵⁴ én wanneer het ruimte biedt aan mensen om zelf hun conflict op te lossen. Niettemin is en blijft er in mijn visie ruimte voor straf, wanneer het herstelrecht bij een concrete dader tekortschiet ter voorkoming van nieuwe schade. De vraag is wel of straf ter preventie op een dieper niveau tot een positief effect zou moeten leiden dan op het niveau van het nalaten van misdadig gedrag uit angst voor straf. Het ideeëngoed van twee filosofen is hier relevant. Allereerst dat van Plato, die we eerder al tegenkwamen. Volgens Plato begaat niemand vrijwillig een misdaad (*'no one does wrong willingly'*). Hij bedoelt daarmee dat enkel mensen die beschadigd en verward zijn, misdaden plegen; *the bad, the mad* en *the sad* zijn vanuit dit perspectief bezien nauwelijks van elkaar te onderscheiden dadercategorieën. Het doel van de reactie op misdaad dient altijd 'de hervorming van de ziel van de dader' oftewel 'de genezing van diens mentale en morele ziekte' te zijn en daarvoor kán straf het geëigende

52 Hart 2020, p. 92-97.

53 H. Bianchi, 'Herstelrecht versus strafrecht', *Festus* 2010, 2, p. 18-22. Oorspronkelijk is de term van de Nederlandse rechtsgeleerde Gerard van Hamel.

54 Zie over het subsidiariteitsbeginsel: J. Blad, 'Herstelrecht en subsidiariteit van strafrecht. Een pleidooi voor herstelrecht als operationalisering van subsidiariteit', *Tijdschrift voor Herstelrecht* 2020, 2, p. 14-29; Claessen 2020.

middel zijn, aldus Plato.⁵⁵ Eenzelfde visie treffen we aan bij de Franse filosoof Simone Weil, wanneer zij schrijft: '[D]e kunst van het straffen is de kunst van het wekken van verlangen naar het puur goede bij de crimineel door pijn (...)' Weil onderkent echter dat wij 'elke notie van bestraffing' zijn kwijtgeraakt, omdat wij niet meer weten dat 'die ertoe dient het goede te verschaffen'. 'Voor ons stopt het met het toedienen van het kwaad. Daarom bestaat er in onze maatschappij iets dat nog afschuwelijker is dan de misdaad, en dat is de repressieve rechtspleging', aldus Weil.⁵⁶ Beide denkers achten straf gerechtvaardigd, wanneer daarmee een innerlijke ommekeer wordt bewerkstelligd in die zin dat bij de dader de liefde voor het goede wordt gewekt. Beschadiging en verwarring maken dan plaats voor heling en inzicht. Straf heeft bij Plato en Weil duidelijk een verder reikend doel dan afschrikking. Hoewel ik hun visie waardeer, moet ik echter met Weil vaststellen dat straf in feite op weinig anders is gericht dan vergelding en afschrikking. Alleen voor straf ter afschrikking zie ik ruimte, maar uitsluitend als laatste redmiddel ter voorkoming dat een dader zowel anderen als zichzelf nog meer schade toebrengt.

Het mens- en wereldbeeld achter herstelrecht

Richting een afronding gaand wil ik iets zeggen over het mens- en wereldbeeld achter het herstelrecht en met name over de implicaties daarvan. De Amerikaanse criminoloog Howard Zehr schrijft:

55 T.J. Saunders, *Plato's Penal Code. Tradition, Controversy, and Reform in Greek Penology*, Oxford: Clarendon Press, 2002, p. 1 en 351. Zo ook, met dien verstande dat beide auteurs straf ongeschikt achten: Sri Nisargadatta Maharaj, *Ik ben. Zijn*, Haarlem: Altamira-Becht, 2004; Mahatma Gandhi, *The Essential Writings*, Oxford: Oxford University Press, 2008.

56 S. Weil, *Waar strijden we voor? Over de noodzaak van anders denken*, Utrecht: Uitgeverij IJzer, 2021, p. 52-53.

‘Aan [het herstelrecht] ligt een aanname over de samenleving ten grondslag, namelijk dat we allemaal met elkaar verbonden zijn (...) in een web van relaties. In dit wereldbeeld is het probleem van misdaad (...) dat het (...) een scheur in het web van relaties [vertegenwoordigt]. (...) In feite zijn beschadigde relaties zowel oorzaak als gevolg van misdaad. (...) Onderlinge relaties impliceren wederzijdse verplichtingen en verantwoordelijkheden.’⁵⁷

Het mens- en wereldbeeld achter het herstelrecht is zo gezien identiek aan dat achter de Gulden Regel: ‘*To be is to be related.*’⁵⁸ Het is de laatste zin uit het citaat van Zehr waar ik dieper op in wil gaan: ‘Onderlinge relaties impliceren wederzijdse verplichtingen en verantwoordelijkheden.’ De vraag is of die wederzijdse verplichtingen en verantwoordelijkheden thans werkelijk tot hun recht komen in het juridische domein. Het lijkt er niet op. De Belgische pedagoog Wielemans stelt in dit verband:

‘Op het juridische vlak wordt de verantwoordelijkheid meestal beperkt tot die van het individu (...). De intermenselijke beïnvloeding (...) [wordt] zelden (...) gesanctioneerd. (...) De rechtspraak werkt nog overwegend met een niet-geproblematiseerd en zeer simpel individu-begrip, en hanteert nog in hoge mate een cartesiaans egocentrisch mensbeeld.’⁵⁹

Deze kritiek raakt niet alleen het strafrecht, maar ook het herstelrecht, zeker als daarin uitsluitend zou worden gefocust op de verantwoordelijkheid van de dader om goed te maken wat hij heeft

57 H. Zehr, *The Little Book of Restorative Justice. Revised & Updated*, New York: Good Books, 2015, p. 31.

58 Wielemans 1993, p. 1.

59 Wielemans 1993, p. 27.

stukgemaakt. In zijn definitie van het herstelrecht legt Zehr de nadruk op drie concepten, te weten: schade, behoeften en verplichtingen.⁶⁰ Het gaat mij hier om behoeften en verplichtingen – beter gezegd: verantwoordelijkheden. Bij behoeften gaat het vanzelfsprekend om de behoeften van het slachtoffer. Máár het dient tevens te gaan om de behoeften van de gemeenschap alsook de behoeften van de dader. Bij verantwoordelijkheden gaat het vanzelfsprekend om de verantwoordelijkheid van de dader om de schade te herstellen die hij met zijn misdaad heeft aangericht. Máár het dient tevens te gaan om de verantwoordelijkheid van de gemeenschap om zowel daders als slachtoffers goed te behandelen. En óók dient het te gaan om de verantwoordelijkheid van het slachtoffer om een zekere *goodwill* te betrachten jegens de dader. Een misdaad heeft vele bewuste én onbewuste, directe én indirecte oorzaken en daarom is schuld een gecompliceerd concept, zelfs als men het idee van de wilsvrijheid niet geheel van tafel veegt.⁶¹ Net zoals wordt gesproken van primaire slachtoffers (het directe slachtoffer), secundaire slachtoffers (familie, vrienden) en tertiaire slachtoffers (de gemeenschap, de overheid), kan worden gesproken van primaire daders (de directe dader), secundaire daders (familie, vrienden) en tertiaire daders (de gemeenschap, de overheid). Zo bezien is iedereen slachtoffer en dader tegelijkertijd, wanneer een misdaad wordt gepleegd. Vooralsnog is deze visie niet *salonfähig*. Daartoe dient op grotere schaal het integrale wereldbeeld door te breken. De herstelrechtvoorziening die uitdrukking kan geven aan deze visie, is de herstelconferentie, waaraan naast de dader en het slachtoffer ook familie en vrienden

60 Zehr 2015, p. 31 en 50.

61 J. Verplaetse, *Zonder vrije wil. Een filosofisch essay over verantwoordelijkheid*, Amsterdam: Nieuwezijds, 2011; J. Verplaetse, 'Van vergelden naar herstellen. De neuropsychologie van mediation in strafzaken', in: J. Claessen & A. van Hoek (red.), *Herstelrecht door de ogen van... Reflecties op restorative justice vanuit 27 verschillende perspectieven*, Den Haag: Boom criminologie, 2022, p. 117-138.

van beiden en de gemeenschap deelnemen. Het is niet voor niets dat de herstelconferentie door sommige herstelrechtsdenkers als de meest volledige herstelrechtvoorziening wordt beschouwd.⁶² Bij uitstek vertegenwoordigt de herstelconferentie de publieke dimensie van misdaad, waardoor een door alle partijen opgesteld herstelplan in beginsel in de plaats van straf kan komen.⁶³ Inmiddels ben ik betrokken bij een project in Limburg dat ziet op de inzet van de herstelconferentie bij de aanpak van drugsgerelateerde ondermijnende criminaliteit. Juist een herstelconferentie maakt het mogelijk om oorzaken van criminaliteit niet alleen op micro-, maar ook op meso- en macroniveau bloot te leggen.

Tussen ideaal en realiteit

Onze misdaadaanpak is reeds geruime tijd sterk gericht op afschrikking en opsluiting, waarbij vergelding wordt gebruikt als instrument om zo veel mogelijk afschrikking en opsluiting mogelijk te maken.⁶⁴ Doel hiervan is het beïnvloeden van het gedrag van daders via extrinsieke disciplinerende. Het gevaar dat daders verworpen tot objecten, is op deze manier reëel. Zo ook het ontstaan van vijandbeelden en de oorlogsverklaring hieraan.⁶⁵ Deze aanpak, die de

62 P. McCold & T. Wachtel, *In Pursuit of Paradigm: A Theory of Restorative Justice*, 2003.

63 In de Angelsaksische wereld gebeurt dit al volop, zoals in Nieuw-Zeeland en Australië, waar de rechter in ca. negentig procent van de gevallen een door alle partijen opgesteld herstelplan fietteert. Zie onder meer: A. MacRae & H. Zehr, 'The Little Book of Family Group Conferences – New Zealand Style', in: H. Zehr et al., *The Big Book of Restorative Justice*, New York: Good Books, 2015, p. 203-280; K. Pranis, 'The Little Book of Circle Processes', in: Zehr et al. 2015, p. 281-358.

64 J. Claessen, 'Herstelrecht: een humaan alternatief voor het strafrecht – met Bijbelse inspiratie', in: S. van den Akker, A. de Haas, F. de Jong & T. de Roos (red.), *Opstellen over menselijkheid in het strafrecht*, Den Haag: Boom juridisch, 2022, p. 113-132.

65 Gibbs, Giever & Pober 2000, p. 119.

illusie van afgescheidenheid alleen maar verder aanwakkert, dient nodig te worden bijgesteld door een aanpak waarin zowel de mens als knooppunt van relaties als de ontmoeting van mens tot mens centraal staat. Anders gezegd: de extrinsiek disciplinerende aanpak dient nodig te worden bijgesteld door een intrinsiek motiverende aanpak, die wordt gevoed door het subjectieve en intersubjectieve domein. Ik zie daarbij niet alleen een belangrijke rol weggelegd voor *meditation*, maar ook voor *mediation*.⁶⁶ Het herstelrecht is een relationele rechtsvisie *pur sang*, die niet alleen uitdrukking geeft aan de waarden van autonomie en gelijkwaardigheid, maar ook aan broederschap.⁶⁷ Het betreft een waarlijk verlichte rechtsvisie, die zowel distributief als procedureel aansluit bij de Gulden Regel.

Ik ben mij ervan bewust dat de huidige misdaadaanpak vaak ver en soms zeer ver af staat van het herstelrecht en de Gulden Regel. Het is dan ook zaak onderscheid te maken tussen ideaal en realiteit. Mijn ideaal bestaat uit een misdaadrecht dat op humane wijze werk maakt van herstel en preventie van schade. De realiteit is echter een strafrecht dat vertrekt vanuit vergelding oftewel proportionele wraakneming – wat alleen maar leidt tot meer schade. Door de dader te schaden verdwijnt de schade bij het slachtoffer en de gemeenschap immers niet. Er ontstaat hoogstens een nieuwe machtsbalans – en wellicht leedvermaak (*Schadenfreude*), volgens Schopenhauer de ergste van alle zonden.⁶⁸ Bovendien leidt de

66 Zie over het samengaan van *meditation* en *mediation* in de vorm van een ‘meditatieve dialoog’ oftewel een ‘interpersoonlijke meditatie’: G. Kramer, *Insight Dialogue. Een boeddhistische beoefening van meditatie in dialoog*, Rotterdam: Asoka, 2014, i.h.b. p. 18-19. Zie over het tekort aan aandacht voor het relationele aspect in het zenboeddhisme: Lathouwers 2019, p. 193-206.

67 C. Kelk, ‘Vergelding, humanisering en herstel’, in: J. Claessen & A. van Hoek (red.), *Herstelrecht door de ogen van... Reflecties op restorative justice vanuit 27 verschillende perspectieven*, Den Haag: Boom criminologie, 2022, p. 325-346.

68 Schopenhauer 2010, i.h.b. p. 107.

beantwoording van geweld met geweld vaak alleen maar tot meer geweld.⁶⁹ Een samenleving die daders straft ter vergelding oftewel ter proportionele wraakneming, is uiteindelijk niet minder beschadigd en verward dan de plegers van misdaad zelf. Hoe hardnekkig de realiteit ook mag zijn, mijn kompas blijft gericht op het ideaal en ieder opschuiven in de richting daarvan zie ik als vooruitgang. Belangrijk daarbij is wel dat dit opschuiven vanuit de mens zelf geschiedt – *bottom-up* dus. Hiervoor is nodig dat steeds meer mensen vanuit het integrale wereldbeeld gaan leven. Emanciperen oftewel volwassen worden betekent uiteindelijk niets minder dan worden als de Vader, die de zon laat opgaan over goede en slechte mensen en die het laat regenen over rechtvaardigen en onrechtvaardigen. Het mooiste beeld van deze universele en onvoorwaardelijke liefde is voor mij dat van Kuan Yin, de vrouwelijke gestalte van compassie uit het boeddhisme. Over Kuan Yin schrijft de Nederlandse zenleraar Ton Lathouwers: ‘Zij is altijd mild en vol mededogen, ook voor wie een strenge les verdient, alvorens te worden gered. (...) Zij is (...) werkelijk vrij van (...) wraakzucht en [toont] weerzin (...) tegen elke vorm van straffen.’⁷⁰ Het is de kunst om de compassie van Kuan Yin zelf in praktijk te brengen. Het is de kunst van het praktiseren van de Gulden Regel en – in het verlengde daarvan – het herstelrecht. Het is de kunst om ‘geen partij [te] kiezen’ en ‘alles met open armen’ te ontvangen,⁷¹ om voorbij de dualiteit tussen goed en kwaad te gaan, máár tegelijkertijd de strijd tegen het kwaad voort te zetten vanuit dit nieuwe perspectief.⁷² Vanuit dit perspectief bezien bestaan er geen monsters of duivels, wel mensen die beschadigd en verward zijn en die daardoor lijden en bevrijd

69 Katie & Mitchell 2007, p. 101; Bianchi 1985, p. 88.

70 Aangehaald in: Lathouwers 2019, p. 110.

71 Katie & Mitchell 2007, p. 32.

72 Lathouwers 2019, p. 19.

willen worden.⁷³ Wij hebben samen de verantwoordelijkheid ‘om degenen die verdwaald zijn weer thuis te brengen’;⁷⁴ niemand valt buiten het net van Indra.⁷⁵

Tot slot

In mijn oratie heb ik gefocust op een herstelgerichte misdaadaanpak. Ik ben nu eenmaal lid van de vakgroep Strafrecht en Criminologie. Echter, slechts een klein deel van alle onrecht is tot misdaad verheven. Het herstelrecht kan gelukkig ook buiten het misdaadrecht een rol spelen, zoals in het privaot-, het bestuurs- en het tuchtrecht. Ook in de *civil society* kan *restorative justice* worden toegepast – bijvoorbeeld in de vorm van buurtbemiddeling, vreedzame wijken en *restorative cities*. Bovendien ontstaan momenteel belangwekkende projecten op het snijvlak van recht en *civil society* onder de noemer van ‘maatschappelijk effectieve rechtspraak’, zoals de wijkrechtbank, de jongerenrechtbank, het huis van het recht, justitie in de bus of buurt, de vrederechter *et cetera*. Daarin zijn óók herstelrechtelijke principes werkzaam.

In mijn oratie heb ik tevens gefocust op een herstelgerichte aanpak van misdaad tegen mensen. De Gulden Regel en het achterliggende mens- en wereldbeeld nodigen het herstelrecht echter uit om voorbij het antropocentrisme te gaan. Het was Mencius, een Chinese filosoof uit de vierde eeuw voor Christus, die benadrukte dat de Gulden Regel niet alleen geldt jegens onze medemensen, maar jegens ‘de tienduizend dingen’, al wat is – dieren, bomen, rivieren *et cetera*.⁷⁶

73 Katie & Mitchell 2007, p. 32.

74 Lu 2019, p. 139.

75 T. Lathouwers, *Je kunt er niet uit vallen. Zentoespraken*, Rotterdam: Asoka, 2021, p. 26-27.

76 Armstrong 2022, p. 50.

Kortom: *restorative justice* begint realiteit te worden, maar er valt nog veel werk én onderzoek te verrichten en bovenal veel geduld te betrachten.

Dankwoord

Het is tijd om mensen te bedanken.⁷⁷ Ik weet inmiddels hoe belangrijk ontmoetingen van mens tot mens zijn in het leven. In de woorden van de Israëliisch-joodse filosoof Martin Buber: ‘Alle werkelijke leven is ontmoeten.’⁷⁸ De afgelopen jaren heb ik vele mensen mogen ontmoeten, waarvoor ik dankbaar ben. Een aantal ‘knooppunten van relaties’ wil ik expliciet noemen om te bedanken. Allereerst zijn dat de bestuursleden van de Stichting Restorative Justice Nederland, de bestuursleden van de Bianchi Herstelrecht Stichting, de leden van het College van Bestuur van de Universiteit Maastricht, de leden van het Faculteitsbestuur en de leden van de vakgroep Strafrecht en Criminologie, die de instelling van deze leerstoel mogelijk hebben gemaakt. Jullie hebben ervoor gezorgd dat er in en vanuit Maastricht voortaan in onderzoek en onderwijs aandacht wordt besteed aan herstelrecht én dat er nu eens een jurist op herstelrecht zit – en geen criminoloog.

Volgend jaar werk ik alweer twintig jaar bij de vakgroep Strafrecht en Criminologie van de Universiteit Maastricht, waaraan ik ook gestudeerd heb. Uitvliegen is blijkbaar niet aan mij besteed. Daarvoor houd ik te veel van mijn stad en de mensen die er wonen, werken en/of af en toe gewoonweg genieten van het leven. Zoals de Duitse filosoof Immanuel Kant ooit zei: ‘Je hoeft je eigen stad niet te verlaten om de wereld te kennen’. En dat klopt: de wereld is

77 Met dank aan Dorris de Vocht en Gert Jan Slump voor het becommentariëren van een eerdere versie van deze oratie.

78 Aangehaald in: Loy 1993, p. 497; Pépin 2022, p. 157.

namelijk ook aanwezig in Maastricht. Ik kan alleen maar zeggen dat ik het nog steeds heel erg naar mijn zin heb hier en dat ik in al die jaren met veel plezier met jullie, collega's en studenten, heb samengewerkt. Veel dank daarvoor.

Voorts wil ik de mensen uit de herstelrechtswereld bedanken voor hun inspiratie en het samen timmeren aan de herstelweg – zowel in de theorie als in de praktijk. Uiteindelijk gaat het noch om het doel, noch om de weg, maar om het gezelschap. De meesten van jullie heb ik leren kennen na mijn promotie – onder wie Gert Jan Slump, Kim Roelofs, Anneke van Hoek en Makiri Mual. Ik waardeer jullie niet alleen om jullie werk en onze samenwerking, maar ik beschouw jullie inmiddels ook als vrienden. Een bijzonder woord van dank aan mijn twee grote inspiratiebronnen uit de Lage Landen: John Blad en Lode Walgrave. Ik beschouw het als een voorrecht te mogen voortgaan op de door jullie vormgegeven herstelweg. Ook de naam van Herman Bianchi mag niet onvermeld blijven. Ik ben dankbaar dat ik deze herstelrechtspionier de laatste tien jaar van zijn leven heb mogen kennen. Peter Bal, een goede collega die vlak voor mijn promotie overleed, noemde mij eens 'de te vroege reïncarnatie van Bianchi'. Ik zie het als compliment. Ik beschouw Bianchi namelijk nog steeds als mijn grootste inspiratiebron, die de werelden van recht, taal, geschiedenis, filosofie en religie wist samen te brengen. Dankbaar en met respect draag ik vandaag de toga van onze onlangs overleden oud-collega Grat van den Heuvel. Grat was bijzonder hoogleraar criminologie in onze vakgroep en had een warme belangstelling voor het herstelrecht. Met het dragen van zijn toga ontmoeten criminologie en rechtsgeleerdheid elkaar alsnog in Maastricht.

Ik kom nu bij de meest intieme cirkel van mensen die ik heb mogen ontmoeten. Die cirkel bestaat allereerst uit familieleden die hier in de zaal aanwezig zijn, Lilian en Erika, alsook uit familieleden die thuis via de livestream verbonden zijn. Voorts bestaat die cirkel uit oude vrienden, onder wie Dorris, Fleur, Marscha, Yvonne en Liam, en nieuwe vrienden, onder wie Mirjam en Ruud. En dan niet alleen een woord van dank, maar vooral een woord van liefde voor mijn ouders. Pa en ma, wat ben ik ongelooflijk blij dat wij deze dag samen mogen vieren. En hoewel jullie wars zijn van trots, zeg ik tegen jullie: jullie mogen best een beetje fier zijn. Maar wees vooral blij. En dan tot slot mijn lieve Marc. Jij bent alweer meer dan vijftien jaar mijn maatje op mijn levensreis. Jij bent mijn spiegel, jij laat mij zien dat het anders kan, maar jij geeft mij de ruimte om het op mijn manier te doen – en zo nodig help je me daarbij, omdat je alle vertrouwen in mij hebt. Autonomie in verbondenheid. Voor mij is dat de ultieme vorm van liefde. Dank je wel. Ik hou van jou.

Ik heb gezegd.

Curriculum vitae

Prof. mr. Jacques Claessen (Maastricht, 1980) is als bijzonder hoogleraar herstelrecht (RJN-leerstoel) en universitair hoofddocent strafrecht verbonden aan de vakgroep Strafrecht en Criminologie van de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Maastricht. Daarnaast is hij rechter-plaatsvervanger bij de sectie strafrecht van de rechtbank Limburg en co-hoofdredacteur van het Nederlands-Vlaamse *Tijdschrift voor Herstelrecht*. In 2012 won hij de Bianchi Herstelrecht Prijs voor zijn proefschrift.⁷⁹ Sindsdien heeft hij vele publicaties op het gebied van strafrechtelijke sancties en herstelrecht – vaak vanuit metajuridisch perspectief – op zijn naam staan en geldt hij als expert op het gebied van herstelrecht in Nederland.

E-mail: jacques.claessen@maastrichtuniversity.nl

⁷⁹ J.A.A.C. Claessen, *Misdaad en straf. Een herbezinning op het strafrecht vanuit mystiek perspectief* (diss. Maastricht), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2010.